

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

УКРАЇНА- історична спадщина і суспільна свідомість ПОЛЬЩА

15

ЛЬВІВ
2022

ЗМІСТ

СТУДІЇ

- Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ*. Основні зовнішні та внутрішні політичні чинники Гадяцької унії: українські обставини, передумови, причини (серпень 1657 р. – вересень 1658 р.) 5
- Олексій БАЛУХ*. Козацький фактор у боротьбі Молдавії з Османською імперією у 1574 році 35
- Мар'ян МУДРИЙ*. «Не все правда, що там сказано, а много правди замолчано»: ідейно-культурний клімат у Галичині в переддень «Весни народів». 46
- Тарас ГОРБАЧЕВСЬКИЙ*. Польське образотворче мистецтво та архітектура в міжвоєнному Львові в ХХ столітті. 81
- Руслана ДАВИДЮК*. Посол на десять місяців: Друга світова війна у долі Володимира Косидла. 97
- Ярослав СТОЦЬКИЙ*. Ставлення органів державної влади до Римо-Католицької Церкви в галицьких областях України у 1965–1991 роках 109
- Роксолана МАКСИМ'ЯК*. Повсякденне життя сімей українських трудових мігрантів наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття 126
- Оксана КАЛИЩУК*. Українсько-польські взаємини у роки Другої світової війни у світлі конспіративної преси національних підпілля 150
- Любомир ХАХУЛА*. Війна як музейний наратив: образ Другої світової війни в Західних та Північних землях Польщі (початок ХХІ століття) 161
- Володимир ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ, Георгій ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ*. Образ Польщі та поляків в українській історичній та політичній думці міжвоєнної доби (1918–1939) 174
- Микола ЛИТВИН, Тамара ЛИТВИН*. «Вирішення нашої справи лежить в інтересі мира . . . цілої Європи». Лист Євгена Петрушевича до Івана Крип'якевича від 28 січня 1923 року. 203
- Іван ПУЩУК*. Усноісторичний аспект дослідження трагедії українсько-польського протистояння 1938–1944 років на українському Північному Заході: підсумок 214

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

- Віталіна ДАНИЛЬЧУК.* [Рец.]: Повсякдення спецпоселенців крізь призму дитячого досвіду (1940–1946) [на кн.]: Nowacka Aleksandra. Smak akacji. Obrazki z Kazachstanu. Rowne, 2021, 192 s. / Новацька Олександра. Смак акації. Картинки з Казахстану / пер. з пол. А. Жив'юк, прим., післям.: А. Жив'юк, Р. Давидюк. Рівне, 2021. 192 с. 226
- Василь ЛАГОЦЬКИЙ.* [Рец.]: Василянські історико-музичні студії [на кн.]: Ясіновський Юрій. Церковний спів Галичини Австрійської доби у критиці, персоналіях і нотних джерелах. Варшава: Вид-во «Василяда», 2020. 404 с. (Серія «Василянські історичні дослідження»; т. V). 232
- Олег Піх.* [Рец.]: Східний вектор у зовнішній політиці Польщі: стратегії та бачення польського політикуму [на кн.]: Arkadiusz Krawcewicz. Polityka wschodnia w koncepcjach partii politycznych w III Rzeczypospolitej Polskiej. Wybrane aspekty: stosunki międzynarodowe, polityka historyczna, gospodarka i integracja europejska. Zabrze-Tarnowskie Góry, 2018. 372 s. 234

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

- Микола ЛИТВИН.* Культурно-мистецьке середовище української еміграції у Варшаві (1919–1939): студії Романа Яціва 237
- Микола ЛИТВИН.* Наукова та культурно-просвітницька діяльність Олександра Цинкаловського (1898–1983): студії Вікторії Дяченко 240
- Микола ЗИМОМРЯ, Іван ЗИМОМРЯ, Микола ЛИТВИН.*
Модель українсько-польської взаємодії в дослідницькому доробку Олександра Колянчука 244

УДК 94(477):355.48(560:478)]"1574"

DOI: 10.33402/up.2022-15-35-45

Олексій БАЛУХ

кандидат історичних наук, доцент

кафедри історії України

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8091-8118>

e-mail: a.balukh@chnu.edu.ua

КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР У БОРОТЬБІ МОЛДАВІЇ З ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ У 1574 РОЦІ

Проаналізовано події, що відбулися у Молдавії в 1574 р. за господарювання Іоана III Лютого, який, відмовившись сплачувати збільшену данину Порті, розгнівав султана і втратив свою посаду. Звернено увагу на те, що значного розголошу в Центрально-Східній Європі набули успішні військові дії українського козацтва, яке, прийшовши на допомогу господарю Іоану III Воде у боротьбі за визволення з-під ярма Османської імперії, часто брало на себе вирішальну роль у нерівному протистоянні з турецько-татарською ордою. Простежено, що саме так і розгорнулися події в Молдавії 1574 р., коли господар Іоан III Лютий спробував звільнити Молдавію від турецького іґа й запросив на допомогу українських козаків. Він не поїхав до Константинополя, як хотів Селім II, а натомість зважився на збройне протистояння з військами, відправленими скинути його з престолу. Стверджено, що, попри мізерні шанси перемогти турків, військо Іоана III тривалий час успішно оборонялося. Загін козаків, який прибув до Молдавії з прикордоння Польщі під проводом гетьмана І. Сверчовського, відіграв важливу роль в описаних подіях. Козаки стали однією з найцінніших бойових частин в армії господаря Молдавії, але їхню долю і поразку вирішила зрада молдавського боярства. З'ясовано, що через військову невідповідність між силами, які перебували у розпорядженні Іоана III Лютого, і потенціал Османської імперії поразка молдаван була лише питанням часу.

Ключові слова: Молдавія, воєнно-політичні відносини, Польща, Османська імперія, Іоан III Лютий, козаки, І. Сверчовський, Хотин.

В останній чверті XVI ст. ситуація у Центрально-Східній Європі значно загострилася. Це пов'язано з активізацією дому Габсбургів, основною метою яких стало розв'язання польсько-турецької війни та поява нового конфліктного чинника – запорозького козацтва. Зміна ж господаря у Молдавії була чудовою можливістю розв'язати цей конфлікт¹.

¹ Milewski D. From Świerczowski to Wallachian Expedition of Jan Zamoyski: Rise of the Cossack Factor in Polish-Ottoman Relations (1574–1600). *Cristea O., Pilat L. From Pax Mon-*

Упродовж XVI ст. турецькі султани призначали молдавських господарів, кожен з яких сплачував данину (харадж) Константинополю. Щоб стати господарем Молдавії, кандидат мав переконати султана Селіма II (1566–1574) та його урядовців, що він буде кращим за попереднього господаря. Зазвичай це визначалося обіцянкою збільшення данини.

У 1574 р. господарем Молдавії був Іоан III Лютий (1572–1574), при якому підтримували добрі стосунки з Портою, виконували всі її розпорядження. Уряд Іоана III Воде регулярно надсилав султану інформацію про події у Польщі та Литві. За наказом султана господар навіть почав сприяти новому польському королю Генріху Валуа (1573–1574)². Проте господар Валахії Олександр II Мірча (1568–1577) почав вести інтриги проти молдавського господаря, стверджуючи, що його брат Петро буде кращим правителем, ніж Іоан III. Він обіцяв османам удвічі вищу данину (80 тис. золотих), ніж сплачував Іоан (35 тис.)³. Окрім того, він зауважував, що Іоан III занадто любить поляків, що не подобалося Порті⁴.

Польський хроніст італійського походження О. Гваньїні так описав ці події: «Цей Петрило разом з турками, угорцями, греками, сербами та валахами напав на нього [Іоана III – О.Б.], також підкупував султана Селіма заради Молдавського господарства для себе»⁵.

У відповідь султан надіслав посольство, яке прибуло до Молдавії 21 лютого 1574 р., саме того дня, коли у Кракові коронували Генріха Валуа⁶. Султанський чауш вимагав від господаря Молдавії сплати подвійної данини (хараджу), а в разі незгоди прощатися з престолом у Яссах⁷. Отже, господар Іоан Воде Лютий змушений був або заплатити, або повстати проти влади Селіма II.

Скликавши боярську раду, господар оголосив волю султана, запитав, якій пропозиції вони надають перевагу, а також заявив, що виконання турецьких вимог зараз може призвести до потроєння данини у майбутньому⁸. Звідси, на нашу думку, і береться сума данини у 120 тис. золотих, яку нібито вимагали від Молдавії османи, що

golica to Pax Ottomanica. War, Religion and Trade in the Northwestern Black Sea Region (14th–16th Centuries). Brill, 2020. Vol. 58. С. 217.

² Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя четверть XIV – начало XIX в.) / под ред. Д. М. Драгнева. Кишинев, 1987. С. 144.

³ Огуй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та найменувань на Буковині. Молдавський період. Чернівці, 2010. Ч. 2. С. 44.

⁴ Beczek H. Moldavian Uprising of 1574 in Polish Sources. *Codrul Cosminului*. Suceava, 2021. Vol. 27. N 1. P. 92.

⁵ Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії / упоряд. та пер. з пол. о. Ю. Мицик. Київ, 2009. С. 210.

⁶ Горецький Л. Опис війни Івонії, господаря Волоського 1574 р. *Мемуари історії Південної Русі* / за ред. В. Антоновича; пер. з рос. Т. С. Завгородньої; передм. В. С. Мороза. Дніпропетровськ, 2005. Вип. 1 (XVI ст.). С. 122.

⁷ Масан О. Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. *Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.)* / за заг. ред. В. М. Ботушанського. Чернівці, 2005. С. 84.

⁸ Beczek H. Moldavian Uprising of 1574 in Polish Sources. P. 92–93.

трапляється у працях сучасників тих подій⁹. «Молдавани погодилися з тим, що треба боронитися. Івоня пристав на це й пообіцяв стояти на смерть»¹⁰. Так, рішення про відмову сплачувати данину Порті фактично означало початок війни. Державну скарбницю і всі багатства господаря відправили до Хотина, куди виїхали також боярські сім'ї¹¹.

Боротьбу проти Порті Іоан III розпочав, прагнучи проводити самостійну внутрішню і зовнішню політику. Шукаючи союзників, він звернувся за допомогою до польського короля Генріха Валуа (який у червні 1574 р. виїхав до Франції, залишивши країну в скрутному становищі¹²) чи принаймні за дозволом завербувати солдатів у Польщі, проте ні польський король, ні польські еліти не були зацікавлені у підтримці молдавського господаря проти османів¹³, оскільки не хотіли порушувати «давнє перемир'я і договір з турецьким султаном»¹⁴, а також безрезультатно просив сприяння у Трансильванії¹⁵.

Тоді в пошуках допомоги господар Іоан III Лютий звернувся до подільської шляхти й українських козаків. Навесні 1574 р. він «послав до них [козаків – О.Б.], просячи їх, аби йому до потреби [битви – О.Б.] проти турків прибули, обіцяючи їм плату, яку самі будуть хотіти»¹⁶. Вони порадилися і зібрали дванадцять сотень війська, не питаючи дозволу короля, розуміючи, що пішли проти його волі¹⁷. Так у Молдавії і з'явився загін на чолі з Іваном Сверчовським.

На думку чернівецьких дослідників Б. Боднарюка та А. Федорука, «господарі Дунайських князівств, цінуючи в козаках їхні виняткові вояцькі якості, вироблені у тривалій збройній боротьбі з татарами й турками, постійно запрошували їх вступити до них на військову службу»¹⁸. Відгукнувшись на звернення, у 1574 р. українське козацтво взяло активну участь в одній з найбільших тогочасних військових кампаній у Центрально-Східній Європі – війні господаря Молдавії проти османського поневолення.

Війна тривала упродовж трьох місяців, і всі перемоги Іоана III Воде було здобуто за безпосередньої участі козаків І. Сверчовського, які активно воювали із самого

⁹ Горецький Л. Опис війни Івонії, господаря Волоського 1574 р. С. 122.

¹⁰ Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. С. 210.

¹¹ Масан О. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... С. 84.

¹² Milewski D. From Świerczowski to Wallachian Expedition of Jan Zamoyski... С. 218–219.

¹³ Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ, 1994. С. 140; Plewczynski M. Wojny i wojskowość Polska XVI wieku. Zabrze-Tarnowskie Góry, 2012. Т. II. С. 288; Bielski M. Kronika polska Marcina Bielskiego. Sanok, 1856. Т. 3. С. 1346.

¹⁴ Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії... С. 210.

¹⁵ Краткая история Румынии: с древнейших времен до наших дней / под ред. В. Н. Виноградова. Москва, 1987. С. 66.

¹⁶ Орывки из летописца или хроники иеромонаха Леонтия Боболинского. *Грабянка Г. Летопись*. Киев, 1853. С. 278.

¹⁷ Bielski M. Kronika polska Marcina Bielskiego. S. 1346.

¹⁸ Боднарюк Б., Федорук А. Участь козаків у антиосманських війнах дунайських князівств (остання третина XVI – початок XVII ст.). *Хотинська війна: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 380-річчю Хотинської війни (м. Хотин, 22 жовтня 2001 р.)*. Чернівці, 2001. С. 82–83.

початку боротьби проти Порти. Загін останнього був невеликим, проте виконував при господареві роль гвардії, оскільки складався з професійних військових, досвідчених у боротьбі проти турків і татар¹⁹. Польський історик і письменник Л. Горецький зазначав, що «Сверчовський, чоловік досвідчений у військовій справі й надзвичайно дужий, мав загін з 200 кіннотників та ще 200 брацлавців і стільки ж барян; ніхто з них не мав права вступати в бій без наказу ватажка. У загонах Козловського і Стуженського було по 200 чоловік. Янціус та Соколовський мали по 100 осіб»²⁰. На думку українського історика С. Леп'явка, «у 1574 р. дві тисячі подільських козаків на чолі з І. Сверчовським та запорожців на чолі з кошовим отаманом Хомою Покотилом беруть участь у війні молдавського господаря Івонії проти турецького панування»²¹. Так, молдавська армія поповнилася близько 1 200–1 400 козаками на чолі з гетьманом І. Сверчовським та 600 запорожцями, очолюваними Х. Покотилом, які приєдналися пізніше.

Козацький загін прибув до Сучави 20 березня 1574 р., там його урочисто зустрів господар Іоан III Лютий²². Очевидно, що під Сучавою зосереджувалися основні військові сили господаря Молдавії.

За наказом султана претендента на молдавський престол Петра Кульгавого підтримали волохи, угорці та турки, але їхню кількість у «100–200 тис. чол.», згідно з Л. Горецьким²³, на думку польського дослідника М. Плевчинського, потрібно зменшити мінімум у десять разів²⁴.

Свою чергою, молдавський господар зумів мобілізувати у «велике військо» 35 тис. осіб, а роль селян у ньому вже була другорядною, оскільки він здебільшого спирався на загони молдавських бояр, які становили майже всю кінноту²⁵. Молдавський дослідник Т. Мовіляну також вказував, що молдавське військо, мобілізоване Іоаном III Воде, налічувало близько 35 000 осіб²⁶.

Невдовзі розпочалися і воєнні дії. На придушення повстання турки спрямували спочатку 60-тисячне, а потім ще 150-тисячне військо²⁷. 14 квітня 1574 р. молдавсько-козацька армія на чолі з господарем Іоаном III Лютим та гетьманом І. Сверчовським завдала нищівної поразки турецько-валасько-угорському війську у битві при Жиліште, поблизу Фокшан²⁸. Молдавани і козаки, оточивши ворожий табір, раптово напали

¹⁹ Історія українського козацтва. Нариси: у 2 т. / редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ, 2006. Т. 1. С. 330.

²⁰ Горецький Л. Опис війни Івонії, господаря Волоського 1574 р. С. 127–128.

²¹ Лепявка С. А. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591). Чернівці, 1999. С. 38–39.

²² Голобуцький В. Запорозьке козацтво. С. 140.

²³ Горецький Л. Опис війни Івонії, господаря Волоського 1574 р. С. 131.

²⁴ Plewczynski M. Wojny i wojskowość Polska XVI wieku. S. 288.

²⁵ Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества... С. 145–146.

²⁶ Movileanu T. Efectivele militare din Țara Moldovei în secolele XV–XVII. *Revistă de științe socioumane*. 2013. № 1 (23). P.122–123.

²⁷ Огуй О. Д. Історія обігу грошових одиниць та найменувань на Буковині. Молдавський період. Чернівці, 2010. Ч. 2. С. 44.

²⁸ Голобуцький В. Запорозьке козацтво. С. 140; Стати В. История Молдовы. Кишинев, 2002. С. 142.

на нього та майже повністю знищили. Валаський господар Олександр II та його брат Петро, не зумівши дати гідний опір, врятувалися втечею до Бреїли. «Потім він [Іоан III Воде – *О.Б.*] напав на Валаську землю і вчинив там велику шкоду вогнем і мечем, майже нікого не милуючи»²⁹. Обложивши Бреїлу та завоювавши столичне місто Бухарест, молдавський господар став володарем і валаського престолу. На початку травня 1574 р. Іоан III Лютий призначив господарем Валахії свого воєводу Вінтіла, а також залишив з ним кількох молдавських бояр для управління країною³⁰.

Розвиваючи успіх, козаки, підтримані кількома сотнями молдавської кінноти, розгромили контингент у 2 000 воїнів, відправлених з Кілії. Після цього успіху Іоан III припинив облогу замку Бреїли і вирушив до Бендер – османської фортеці на Дністрі, на варті Молдавії³¹. Молдавські та козацькі загони завдали нищівних ударів по турецьких фортецях Бендери (Тягиня) і Аккерман (Білгород). У штурмі Бендерської фортеці відзначилися козаки І. Сверчовського, а після атаки на Бендери загін запорозьких козаків, який налічував 600 осіб під орудою Х. Покотила, на 25 човнах спустився по Дністру до Аккермана і, не зустрівши опору, захопив та цілковито розорив місто, взявши численні трофеї³².

Проти османів пліч-о-пліч з козаками билися й ополченці з Хотинщини на чолі з пиркелабом Єремією. Він згадується як Єремія Хотинський, або Чарнович³³. На думку О. Масана, є підстави вважати, що «це був Єремія Могила, майбутній господар і дядько Київського митрополита Петра Могили»³⁴. Проте Є. Могила, який народився близько 1555 р., повинен був мати на 1574 р. всього 18–19 років, тож у такому юному віці пиркелабом Хотинської волості бути не міг. Очевидно, йшлося про іншу людину з таким самим ім'ям.

Однак турецька загроза з півдня і татарська зі сходу змусили молдавсько-козацькі війська відступати. Тоді ж Олександр II Мірча, зібравши велику армію, зумів повернути собі валаський престол, перемігши та вбивши Вінтілу I³⁵. Загострення протиріч у молдавському таборі завадило подальшим успіхам господаря Іоана III Лютого. Молдавські бояри були незадоволені централізаторською політикою останнього та його союзом з українськими козаками, побоювалися також можливого об'єднання молдавських селян з козаками і їхнього виступу вже проти них самих³⁶.

На нашу думку, основним тактичним завданням молдавсько-козацького війська було не допустити об'єднання турецького і татарського військ, а також розгром їхніх військ по черзі. З цією метою потрібно було якомога довше затримати турків

²⁹ Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. С. 212.

³⁰ Стати В. История Молдовы. С. 142.

³¹ Milewski D. From Świerczowski to Wallachian Expedition of Jan Zamoyski... С. 219.

³² Горохівський П. Гетьман Іван Сvirговський у молдавсько-турецькій війні 1574 р. Умань, 2010. С. 58; Голобуцький В. Запорозьке козацтво. С. 140–141.

³³ Milewski D. From Świerczowski to Wallachian Expedition of Jan Zamoyski... С. 219.

³⁴ Буковина: історичний нарис / відп. ред. В. М. Ботушанський. Чернівці, 1998. С. 46; Добржанський О. Хотинщина: історичний нарис. Чернівці, 2002. С. 89.

³⁵ Стати В. История Молдовы. С. 143.

³⁶ Голобуцький В. Запорозьке козацтво. С. 141.

на переправі через Дунай, водночас розгромити татар, а потім усі наявні сили спрямувати проти турків³⁷. «Справді, вже було близько до цього, якби хотинський староста Єремія не зрадив Івоню. Єремія на чолі тринадцяти тисяч молдаван був посланий Івонею на берег Дунаю, щоб обороняти від турків переправу. Сам же розпустив на короткий час своє військо, щоб воно зібралось докупи на вість Єремії про ворога. Однак цей Єремія взяв від Петрила, брата валаського господаря, тридцять тисяч золотих червінців і дав йому можливість переправитися на другий бік Дунаю разом з його військом і турками», – писав О. Гваньїні³⁸. Отже, зрада хотинського пиркелаба Єремії та молдавських бояр завадила Іоану III та українським козакам здобути остаточну перемогу над османами.

Вирішальна битва відбулася 10 червня 1574 р. біля озера Кагул поблизу р. Прут. І знову бачимо зраду молдавських бояр на чолі з хотинським пиркелабом Єремією, війська якого перейшли на бік османів³⁹. «Він же [Єремія – *О.Б.*], маючи першим зійтися з ворогом, наказав схилити свій прапор до землі, а знявши шапки з голів, підняти їх на списах та іншій зброї і самим піддатися, турки заколивалися і взяли це військо до себе. Тим часом турки поставили проти них [військ Іоана III – *О.Б.*] молдаван Єремії і погнали їх у бій як худобу, і всі вони були побиті, хто від турків, хто від своїх»⁴⁰.

Водночас зазнало поразки військо Іоана III Лютого під час генеральної битви поблизу Рошкан при гирлі Дунаю, а сам господар потрапив у полон і був страчений⁴¹. Турки прив'язали його за хвост двох верблюдів і розірвали навпіл⁴². Польський хроніст М. Стрийковський зазначав, що «у той час волоського господаря Івоню, який вигнав Богдана і вів переможні і хоробрі битви з турками і мультанами [валахами – *О.Б.*], свої видали туркам, які четвертували його. 1575 року я сам бачив його голову, прибиту на воротах у Бухаресті, столичному місті мультанського [валаського – *О.Б.*] господаря Олександра, брат якого Петрило став волоським [молдавським – *О.Б.*] воєводою замість Івоні»⁴³. Отже, новим молдавським господарем став Петро V Кульгавий (1574–1591).

Так і завершилася жорстока та кровопролитна молдавсько-турецька війна, в якій найактивнішу участь взяли українські козаки. Серед них залишилося в живих лише декілька осіб: «тільки дванадцять козаків вони [турки – *О.Б.*] взяли у полон: самого гетьмана Сверчовського, Лаврентія Козловського, плочанина герба

³⁷ Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества... С. 146.

³⁸ Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. С. 214.

³⁹ Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества... С. 146; Milewski D. From Swierczowski to Wallachian Expedition of Jan Zamoyski... С. 220.

⁴⁰ Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. С. 215–216.

⁴¹ Жуковський А. Історія Буковини. Чернівці, 1991. Ч. 1. С. 67; Ureche G. Letopisețul Țării Moldovei dela Dragoș-vodă pîna la Aron-vodă. Ureche G., Costin M., Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei: Cronici / Îngr. textelor, glosar și indici de T. Celac. Chișinău, 1990. P. 106–107.

⁴² Славяно-молдавская летопись Азария 1551–1574 гг. *Славяно-молдавские летописи XV–XVII вв.* Москва, 1976. С. 137; Ureche G. Letopisețul Țării Moldovei dela Dragoș-vodă pîna la Aron-vodă. P. 107.

⁴³ Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / відп. ред. О. Купчинський. Львів, 2011. С. 943.

“Яструб”, Задовського, Янчі, Залеського, Сучинського, Богуцького, але всіх цих було викуплено»⁴⁴.

Українська народна пісня так описує період молдавсько-козацької співпраці:
 Ой пан пишний, пан Свирговський,
 А ще другий пан Зборовський,
 А ще третій Морозенко,
 А ще четвертий пан Горленко,
 Що із волохами турок дереться,
 А із татарами волох б'ється.
 Да волоську землю руйнують,
 Плюндрують, ще й не милують.
 Ой ми, волохи, ми, християни,
 Да не милують нас бусурмани:
 Ви, козаченьки, за віру дбайте,
 Нам, християнам, на поміч прибувайте!
 А козаченьки за віру дбають,
 Волохам-християнам поміч посилають,
 Трублять в труби, в сурми вигрівають,
 Оченьками козаченьків з України проводжають⁴⁵.

Після завершення воєнних дій великий візир Мехмет-паша надіслав листа Великому гетьману коронному Є. Язловецькому від 28 липня 1574 р. зі звинуваченнями поляків у захопленні в Хотині після смерті екс-господаря Іоана III його дружини, тестя, скарбниці з усіма цінностями, а також дружин сімох молдавських бояр і 27 возів з їхніми багатствами. Господар Петро V одразу ж спробував повернути забрані цінності покійного Іоана III Воде та молдавських бояр у польської влади. Поляки заявили його послу, що це питання має розглянути сенат упродовж півроку⁴⁶. Тож усі намагання молдавського господаря повернути ці багатства завершилися невдачею.

Відновивши владу над Молдавською державою, султан наказав у Хотинському замку розташувати турецьку залого, проте в руках хотинського пиркелаба продовжувала залишатися адміністративна влада над цими землями. М. Стрийковський, який у 1574 р. проїжджав через місто Хотин, побачив фортецю в осаді турків. Він зазначав, що «Хотин – замок прекрасний та укріплений, розташований на скелі, який я оглядав 1574 року вже захоплений турками. Але воевода мав у ньому надалі свого пиркелаба, який там двічі нас приймав від імені господаря»⁴⁷. Однак цей автор не повідомив жодної інформації про руйнування держави з боку турків і татар.

Петро V Кульгавий став вірним ставлеником султана. Прихід останнього до влади негативно позначився і на українських, і на молдавських землях, оскільки з Петром прийшло багато османів, які восени 1574 р. вогнем та мечем грабували

⁴⁴ Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. С. 219.

⁴⁵ Жуковський А. Історія Буковини. С. 67–68.

⁴⁶ Масан О. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... С. 84; Arhiva istorică României / red. V. Petriceicu-Hăjdeu. Bucuresci, 1865. Т. II. С. 44.

⁴⁷ Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси. С. 920.

країну, зокрема землі між Прутом і Дністром⁴⁸. Літописець Азарій писав про це так: «Татари, що вирізнялися собачим нором та злістю, вдерлися у молдавські землі, спалюючи їхні міста, відбирали їхнє майно, і села перетворювали у руїни. І дійшли вони до м. Роман, все спалюючи та плондруючи. І жінок, і дівчат, і старців з юнаками, і матерів з дітьми, усіх брали у полон, від людей і до тварин, і їх було безліч. І було багато плачу, стогонів і криків у Молдавії тоді»⁴⁹. Отже, вдершись у Молдавію, турки і татари спустошили межиріччя Пруту та Дністра.

Очевидним наслідком тих подій став голод і демографічна криза, яка тривала кілька років. М. Стрийковський, у складі польського посольства проїжджаючи через Молдавію до Константинополя восени 1574 р., писав, що «у Волощині [Молдавії – *О.Б.*] та на всіх турецьких шляхах панував голод»⁵⁰. Після татарських безчинств у 1574 р. господар Петро V Кульгавий висловив турецькому посланцю і кримському хану побоювання, що не зможе зібрати наступну данину для Порти⁵¹. Отже, в цей час воєнно-політичне та соціально-економічне становище Молдавської держави, а разом з нею і її північних волостей (Буковини), значно погіршилося.

Прагнучи помститися за допомогу, яку козаки І. Сверчовського надали господарю Іоану III Лютому, татари у вересні 1575 р. здійснили нищівний напад на підвладні Речі Посполитій подільські землі⁵². Польський хроніст Б. Папроцький (1543–1614) у своїй праці «Історія жалісна про прудкість та лють татарську і про мордування та псування земель Руських і Подільських» красномовно описував жахливість татарських плондрувань восени 1575 р.⁵³ Також повідомлялося про захоплення у полон 35 тис. людей, 40 тис. коней і до півмільйона голів худоби⁵⁴. Після цього татари швидко відступили до р. Дністер і почали переправу поблизу Хотина. Під час форсування річки їх атакували військові загони української та польської шляхти. Проте гарматний вогонь, що вела з башт Хотинського замку турецька залога, завадив їм відбити полонених та здобич. Переправившись через Дністер, татари без особливих втрат повернулися у місяць своїх кочовищ⁵⁵.

Молдавський господар Петро V Кульгавий продовжував бути вірним слугою Османської Порти. Польща, зацікавлена в мирних відносинах з Туреччиною, всі військові сили спрямувала проти Московії у зв'язку із загостренням Лівонського конфлікту. За цих умов перебування турецької залоги у Хотинській фортеці втрапило актуальність, тому султан і відкликав її⁵⁶.

⁴⁸ Ureche G. Letopisețul Țării Moldovei dela Dragoș-vodă pîna la Aron-vodă. P. 107.

⁴⁹ Славяно-молдавская летопись Азария 1551–1574 гг. С. 137–138.

⁵⁰ Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси. С. 943–944.

⁵¹ Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества... С. 160.

⁵² Там само. С. 149.

⁵³ Paprocki B. Gniazdo cnoty, Zkąd Herby Rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Żmudzkiego, y inszych Państw do tego Królestwa należących Książąt y Panów, początek swoy maią. Warszawa, 2014. 452 s.

⁵⁴ Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества... С. 149.

⁵⁵ Добржанський О. Хотинщина: історичний нарис. С. 89.

⁵⁶ Масан О. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... С. 85.

Отже, визначальним чинником у боротьбі Молдавії проти Османської імперії 1574 р. була наявність загартованого в боях загону українського козацтва, що свідчило про зростання його військової потужності. Лише зрада молдавських бояр, яких лякала централізаторська політика господаря, не дала змоги військам Іоана III Лютого та козакам здобути остаточну перемогу. Проте молдавське повстання 1574 р. не мало шансів на успіх, оскільки Молдавія була для османів економічно цінною власністю, яку вони б точно не випустили зі своїх рук. Так, під час молдавського походу 1574 р. козацтво діяло як провідна сила, від якої залежав успіх боротьби проти Порти, воно ставало суб'єктом міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі.

REFERENCES

- Beczek, H. (2021). Moldavian Uprising of 1574 in Polish Sources. *Codrul Cosminului*, 27 (1), 91–104 [in English].
- Bielski, M. (1856). *Kronika Marcina Bielskiego* (Vol. 3). Sanok [in Polish].
- Bodnariuk, B., & Fedoruk, A. (2002). Uchast kozakiv u antyosmanskykh viinakh dunaiskykh kniazivstv (ostannia tretyna XVI – pochatok XVII st.). Proceedings of the International Scientific Conference to the 380 anniversary of the Khotyn war (pp. 82–83), *Khotyn, 22 zhovtnia 2001*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Botushanskyi, V. (Ed.). (1998). *Bukovyna: istorychnyi narys*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Dobrzhanskyi, O., Makar, Yu., & Masan, O. (2002). *Khotynshchyna: istorychnyi narys*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Dragniev, D. (Ed.). (1987). *Ocherki vneshnepoliticheskoi istorii Moldavskogo knyazhestva (poslednyaya chetvert XIV – nachalo XIX v.)*. Chişinău [in Russian].
- Grekul, F. A. (Ed.). (1976). Slaviano-moldavskaia letopis Azariiia 1551–1574 gg. In *Slaviano-moldavskiiie letopisi XV–XVII vv.* (p. 137). Moscow [in Russian].
- Hvanini, O. (2009). *Khronika Yevropeiskoi Sarmatii* (2nd ed.) (Yu. Mytsyk, Comp. & Trans.). Kyiv [in Ukrainian].
- Holobutskyi, V. (1994). *Zaporozke kozatstvo*. Kyiv [in Ukrainian].
- Horetskyi, L. (2005). Opys viiny Ivonii, hospodaria Voloskoho 1574 r. *Memuary istorii Pivdennoi Rusi* (V. Antonovych, Ed.). (Vol. 1). Dnipro [in Ukrainian].
- Horokhivskyi, P. (2010). *Hetman Ivan Svyrhovskiy u moldavsko-turetskii viini 1574 r. Uman* [in Ukrainian].
- Lepiavko, S. (1999). *Ukrainske kozatstvo u mizhnarodnykh vidnosynakh (1561–1591)*. Chernihiv [in Ukrainian].
- Masan, O. (2005). Bukovyna yak obiekt mizhnarodnykh vidnosyn z davnykh chasiv do 1774 r. In V. Botushanskyi (Ed.), *Bukovyna v konteksti yevropeyskykh mizhnarodnykh vidnosyn (z davnykh chasiv do seredyny XX st.)* (pp. 9–168). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Milewski, D. (2020). From Świerczowski to Wallachian Expedition of Jan Zamoyski: Rise of the Cossack Factor in Polish-Ottoman Relations (1574–1600). *From Pax Mongolica to Pax Ottomanica. War, Religion and Trade in the Northwestern Black Sea Region (14th–16th Centuries)*, 58, 215–227 [in English].

Movileanu, T. (2013). Efectivele militare din Țara Moldovei în secolele XV-XVII. *Revistă de științe socioumane*, 1 (23), 122–123 [in Romanian].

Ohui, O. (2010). *Istoriia obihu hroshovykh odynyts ta naimenuvan na Bukovyni. Moldavskiy period* (Pt. 2). Chernivtsi [in Ukrainian].

Otryvki iz letopistsa ili khroniki ieromonakha Leontiiia Bobolinskogo. (1853). In *G. Grabianka, Letopis* (p. 278). Kyiv [in Russian].

Paprocki, B. (2014). *Gniazdo cnoty, Zkąd Herby Rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Żmudzkiego, y inszych Państw do tego Królestwa należących Książąt y Panów, początek swoy maiq.* Warsaw [in Polish].

Petricicu-Hăjdeu, B. (Ed.). (1865). *Archiva istorică a României* (Vol. II). Bucuresti [in Romanian].

Plewczyński, M. (2012). *Wojny i wojskowość Polska XVI wieku* (Vol. II). Zabrze-Tarnowskie Góry [in Polish].

Smolii, V. (Ed.). (2006). *Istoriia ukrainskoho kozatstva: Narysy* (Vol. 1.) Kyiv [in Ukrainian].

Stati, V. (2002). *Istoriia Moldovy*. Chișinău [in Russian].

Strykovskiy, M. (2011). *Litopys polskiy, lytovskiy, zhmundskiy i vsiei Rusy* (O. Kupchynskiy, Ed.). Lviv [in Ukrainian].

Ureche, G. (1990). The Chronicle of Moldavia (...) from Dragoș-voivode to Aron-voivode. In *G. Ureche, M. Costin, I. Neculce, The Chronicle of the Land of Moldova: Chronicles* (pp. 23–118.). Chișinău [in Romanian].

Vinogradov, V. (Ed.). (1987). *Kratkaia istoriia Rumynii: s drevneishykh vremen do nashykh dnei*. Moscow [in Russian].

Zhukovskiy, A. (1991). *Istoriia Bukovyny*. Chernivtsi [in Ukrainian].

Oleksii Balukh

PhD (History), Associate Professor

Department of History of Ukraine

Yurii Fedkovych Chernivtsi National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8091-8118>

e-mail: a.balukh@chnu.edu.ua

THE COSSACK FACTOR IN THE STRUGGLE BETWEEN MOLDAVIA AND THE OTTOMAN EMPIRE IN 1574

The article analyzes the events that took place in Moldavia in 1574 during the reign of John III the Terrible, who, refusing to pay an increased tribute to Porte, angered the sultan and lost his post. At the same time, the successful military actions of the Ukrainian Cossacks gained considerable publicity in Central and Eastern Europe. They came to the aid of hospodar John III Voda in the struggle for liberation from the Ottoman Empire and often took a decisive role in the unequal confrontation with the Turkish-Tatar horde. That is how the events in Moldavia unfolded in 1574 when the hospodar John III the Terrible made an attempt to liberate Moldavia from the Turkish yoke and called on the Ukrainian Cossacks for help. He did not go to Constantinople as Selim II wanted but instead decided to take up arms against the troops sent to overthrow him. Although the chances of defeating the Turks

were slim, the army of John III successfully defended itself for a long time. A detachment of Cossacks who arrived in Moldavia from the Polish border under the leadership of hetman I. Sverchevskyi played an essential role in the described events. The Cossacks became one of the most valuable combat units in the army of the Moldavian hospodar. But their fate and defeat were decided by the betrayal of the Moldavian boyars. However, John III the Terrible lost the war, demonstrating what became axiomatic: the international position of Moldavia could be altered only in a favorable international situation and only with the military support of the European powers.

Keywords: Moldavia, military-political relations, Poland, Ottoman Empire, John III the Terrible, Cossacks, I. Sverchevskyi, Khotyn.

УДК [94(477.83/.86):316.7]"183/184"
DOI: 10.33402/ur.2022-15-46-80

Мар'ян МУДРИЙ

кандидат історичних наук

доцент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3349-1830>

e-mail: m_mudryi@ukr.net

«НЕ ВСЕ ПРАВДА, ЩО ТАМ СКАЗАНО, А МНОГО ПРАВДИ ЗАМОЛЧАНО»: ІДЕЙНО-КУЛЬТУРНИЙ КЛІМАТ У ГАЛИЧИНІ В ПЕРЕДДЕНЬ «ВЕСНИ НАРОДІВ»

З'ясовано, що ідейним обрамленням революційних подій 1848–1849 рр., які увійшли в історію як «Весна народів», був складний комплекс настроїв і мотивів, що стрімко, як для свого часу, визрівали впродовж кільканадцяти попередніх років. Спостережено, що для галицьких українців, попри вже тривале – більш як півстолітнє – перебування у складі монархії Габсбургів, основним в ідейних шуканнях був транзит від польського соціально-територіального і мовно-культурного простору Речі Посполитої до етнонаціональної організації суспільства та протистояння австрійському імперському централізму. Висвітлено роль, яку в цьому переході відіграла двоступенева українсько-польська ідентичність (поштовхом для її увиразнення стало польське повстання 1830–1831 рр., під час революції вона вильтється у створення Руського собору, а самих її представників пізніше називатимуть русинами польської нації – *gente Rutheni, natione Poloni*). Обґрунтовано, що в соціальному плані середовище «русинів польської нації» було перехідним, короточасним виявом модерного націєтворення, пошуком історичних і світоглядних орієнтирів, а в ідейному – результатом зіткнення і взаємодії двох ідеологій – Просвітництва і Романтизму, які пропонували різне розуміння народу-нації – відповідно, державно-політичної та етнічно-культурної спільноти. Як існування, так і розпад двоступеневої українсько-польської ідентичності давали ідейну поживу для перетворення місцевої руської ідентичності на українську в її сучасному розумінні. Показано, що посередниками на цьому шляху були австрофільство і русофільство. Українофілі потребували аргументів, які б відмежовували український простір від російського, і чимало таких аргументів знаходили в польському ідейно-політичному та культурно-інтелектуальному дискурсі. Тому-то стверджується, що полонофільство стимулювало розвиток українофільства і навіть, у певному сенсі, було його частиною.

Ключові слова: Галичина XIX ст., українсько-польські відносини, «русини польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*), революція 1848–1849 рр. («Весна народів»), модерне націєтворення.